

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ САМОСТІЙНОЇ ПІЗНАВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку освітньої системи набуває актуальності питання функціонування маркетингового підходу до професійної підготовки фахівців. Зокрема, це питання знайшло своє висвітлення у дослідженні Г. Міщенка [1], який відзначає, що в результаті споживання освітніх послуг чи програм випускники навчального закладу отримують потрібні ринку праці знання й уміння та навички і перетворюються у «товар» для ринку праці - кваліфіковані кадри.

«Товаром» вищого навчального закладу є випускник і його диплом як документ, що гарантує певні дивіденди від інвестованих в освіту матеріальних і моральних зусиль індивіда. Не випадково на зарубіжних ринках праці дуже часто конкурують саме дипломи як показник авторитету і престижності того чи іншого навчального закладу. Ось чому, на думку Г. Міщенка, головним ринковим сегментом процвітаючого вищого закладу освіти має бути саме ринок праці, а товаром - дипломований спеціаліст, фахівець у тій чи іншій сфері економіки, як результат освітніх послуг, програм і технологій, з якими заклад освіти і виходить на ринок кваліфікованої праці.

Кадровий менеджер, оцінюючи претендента на певну вакансію, в першу чергу орієнтується на диплом і навчальний заклад, що його видав (тобто, на престиж цього закладу). У такому випадку випускник стає свого роду рекламою закладу і може сприяти збільшенню бажаючих навчатися в ньому, або навпаки. Якість же підготовки випускника істотною мірою залежить від характеру його самостійної пізнавальної діяльності. Тому сьогодні загальною проблемою постає пошук і впровадження педагогічних технологій організації ефективної самостійної діяльності студентів.

Актуальність дослідження. Питання, пов'язані з цілеспрямованою організацією навчальної інформації, її сприйняттям та усвідомленням як сферою специфічної діяльності, набувають особливої гостроти і стають актуальними саме в самостійній роботі студента. Саме тут ця інформація актуалізується у систему його професійних знань.

Самостійна робота, як і будь-яка інша форма навчально-пізнавальної активності студентів, це, передусім, діяльність особистості по засвоєнню інформації. І особистість, і діяльність являють собою категорії психологічні, отже, правила і закони організації самостійної роботи передусім є психологічними і педагогічними. Це важливо враховувати при використанні дистанційної форми навчання, коли і організація самостійної роботи, і управління нею відбуваються опосередковано, через саму інформацію, адже в цьому випадку студенти не тільки самостійно виконують отримані практичні завдання, але й відпрацьовують весь необхідний теоретичний матеріал.

Ефективність самостійної пізнавальної роботи в дистанційному навчанні залежить не тільки від студентів, але й від тих педагогів-тьюторів, які ведуть роботу зі студентами через Інтернет. Це повинні бути викладачі з універсальною підготовкою, які володіють сучасними педагогічними та інформаційними технологіями, психологічно готові до роботи із студентами у новому, нетрадиційному навчально-пізнавальному середовищі, здатні до мобільного спілкування.

Особливого значення на сучасному етапі розвитку освіти в нашій державі набуває інформаційна культура населення. Останніми роками у всьому світі відбулося усвідомлення фундаментальної ролі інформації в суспільному розвитку. У широкому соціокультурному контексті розглядаються такі феномени, як інформаційне суспільство, інформатизація, інформаційна освіта. З подальшим розвитком цивілізації стає все більш очевидним, що люди без освіти, які не уміють самостійно нарощувати професійні знання і, при необхідності,

перекваліфіковуватися, втрачають свою мобільність і витісняються за грань умов життя гідної людини.

Тому мета сучасного навчання і виховання полягає у формуванні особистості в умовах епохи, що висуває величезне число несподіваних, нестандартних завдань, які вимагають для свого розв'язання нетривіальних підходів. А це, у свою чергу, передбачає високий рівень інтелектуального розвитку, здатність людини до самостійного мислення та інноваційну його спрямованість.

В інформаційному суспільстві виключно важливого значення набувають культура пошуку і сприйняття інформації, а також уміння людини ефективно працювати з нею. Інформаційна культура полягає в культурі поведінки із знаннями, даними і інформацією, які зосереджені на комп'ютерах мережі Інтернет.

Традиційні методи навчання та виховання базуються на провідній ролі педагога в навчальному процесі, тоді як студенти відіграють здебільшого пасивну роль слухачів та виконавців завдань педагогів. Однак така ситуація не забезпечує належної якості навчання і не враховує інтереси особистості студента. Тому особливо гостро стоїть завдання створити систему педагогічної діяльності, яка б не тільки гарантувала належний рівень професійної підготовки, а й сприяла б розвитку ділових, підприємницьких рис студентів, надавала їм можливостей самостійного навчання та особистісного розвитку.

Аналіз літературних джерел. Дослідження Д. Панькова з виявлення організаційно-методичних умов формування ділової активності висвітлюють основні психолого-педагогічні відмінності традиційного та гуманістичного підходів до організації освітнього процесу. Оскільки ефективна організація пізнавальної діяльності майбутніх спеціалістів вимагає творчого застосування традиційних методів і засобів навчання, він запропонував класифікацію типів педагогів. Її урахування краще сприятиме розумінню важливості демократичного стилю керування пізнавальною діяльністю студентів.

1. «Авторитарний» – педагог очолює і спрямовує навчальний процес у потрібному йому руслі, використовуючи при цьому свої владні можливості; одноосібно приймає рішення стосовно цілей і доцільних методів роботи, дає пояснення; бере на себе повну відповідальність за основні рішення.

2. «Партнерський» (гуманістичний) – педагог спрямовує навчальний процес на підставі діалогічної стратегії міжособистісних впливів, розділяє свої повноваження зі студентами; співпрацює з групою. Педагог зосереджує свою увагу на конструктивній взаємодії зі студентами, припускає існування різних поглядів у групі, керує групою так, що вона стає більш самостійною, при необхідності дає поради групі щодо реалізації певних ідей та можливих рішень, дозволяє групі обирати найбільш прийнятні методи навчання, виступає активним спостерігачем. За допомогою простих ідей крок за кроком підводить студентів до розв'язання складних завдань.

3. «Прагматичний» – педагог прагматично ставиться до студентів, до змісту і характеру своєї діяльності, застосовує переважно маніпулятивні впливи: мотивацію, стимулювання, заохочення студентів.

4. «Автономний» – педагог надає повну свободу діям студентів (не приймає жодних рішень замість них або разом з ними, не втручається в їх рішення, не робить зауважень стосовно роботи групи, не сприяє розв'язанню конфліктів, проте керує процесом результативності).

Підвищення ефективності навчання безпосередньо залежить від доцільності та обґрунтованості добору і використання різноманітних, найбільш адекватних навчальній темі методів навчання, а також від активізації всього навчального процесу [3].

Вибір методів навчання має бути зумовлений цілями навчання; змістом навчального матеріалу та специфікою предметної сфери; темпом та терміном процесу навчання; стилем навчання та рівнем педагогічної майстерності педагога; дидактичним і матеріально-технічним забезпеченням процесу навчання; рівнем підготовки студентів.

Педагог повинен враховувати, що будь-який метод навчання має тією чи іншою мірою забезпечувати: активну участь студентів у процесі навчання; встановлення зворотного зв'язку в системі «педагог-студент»; можливість застосування набутих навичок і знань в реальних життєвих та навчальних ситуаціях; розвиток цільових навичок поведінки (самостійної творчої діяльності, роботи в малих групах); мотивацію студентів до підвищення ефективності своєї діяльності на заняттях і в реальних ситуаціях; можливість отримувати знання на груповому та індивідуальному рівнях.

Особливе місце в організації пізнавальної діяльності студентів відіграє особистісний підхід. Він полягає у послідовному ставленні педагога до вихованця як до особистості, як до свідомого відповідального суб'єкта власного розвитку і як до суб'єкта виховної взаємодії [2, с.128].

Особистісно-діяльнісний підхід передбачає максимальний розвиток індивідуальних рис і якостей особистості через залучення її до різних видів діяльності. Водночас він забезпечує активізацію процесів саморозвитку, самоосвіти, самовиховання і полягає у максимальній зверненості до внутрішнього світу особистості [8].

На нашу думку, важливе завдання системи освіти полягає у тім, щоб забезпечити спеціаліста не тільки певною сумою знань і навичок, а й прищепити йому уміння і внутрішню потребу навчатися самостійно впродовж усього життя, отримувати й використовувати інформацію у повсякденній діяльності. Саме тому важливо приділити особливу увагу вихованню у студентів здатності до самонавчання, до конструктивної діяльності, насамперед у дисциплінах, які визначають науковий і технічний прогрес цивілізації, до навичок інноваційного мислення і характеру дій. Важливо забезпечити фундаменталізацію освіти на принципах модернізаційного підходу, тобто прагнення до «випереджального розвитку», а не на позиціях засвоєння застиглих догм і утопій.

Необхідно створити передумови для задоволення потреб людини у самовдосконаленні, у постійному підвищенні рівня знань і культури, які включають: забезпечення можливості громадян здобувати вищу освіту впродовж усього життя; задоволення потреб працюючих фахівців у постійному підвищенні своєї кваліфікації; вироблення у фахівців можливості швидкої адаптації до мінливих умов економічного й соціального розвитку; надання можливості горизонтальної (вибір програм та спеціальностей підготовки) та вертикальної (вибір послідовності вивчення та складання іспитів з навчальних курсів) мобільності студентів у визначенні індивідуальних траєкторій та змісту навчання; створення умов для розвитку творчих здібностей людини в атмосфері творчого пошуку.

Звідси випливає конкретне завдання – здійснити кардинальні кроки щодо внутрішньої модернізації, структурної перебудови навчально-виховного процесу відповідно до змін у системі вищої освіти. Важливо разом із роботодавцями створювати інституції додаткової професійної освіти для більш швидкої адаптації фахівця до конкретного місця роботи; забезпечити відповідність освітніх послуг державним стандартам і європейським вимогам до якості знань, що стає вкрай необхідним при входженні України в єдиний європейський освітній простір. З цією метою слід поступово впроваджувати Європейську систему тестів і стандартів перебудови загальної схеми організації навчального процесу. Для досягнення цілей фундаменталізації освіти змінити зміст та методологію навчального процесу з виділенням значного часу для вироблення сучасних уявлень про цілісний зміст системи наук, провідні тенденції і перспективи їх подальшого розвитку та модернізаційний потенціал.

Принципи активізації навчання реалізуються через основні фактори та умови системного формування навчально-пізнавальної активності студентів: оптимальне застосування методів навчання; раціональний відбір та структурування змісту навчання; розвиток пізнавальних здібностей та умінь студентів; удосконалення педагогічної майстерності викладачів; використання виховних можливостей колективу студентської групи. Адже практика свідчить, що на формування активності студента у навчанні істотно впливає соціальне середовище і, зокрема, студентська група.

Організація самостійної роботи як специфічного виду діяльності передбачає пізнавальну активність суб'єкта навчання і включає й інші показники: способи навчальної

діяльності, внутрішні компоненти методів навчання тощо. Відмінність між поняттями організованості навчальної діяльності та способів її здійснення полягає у оптимальному виборі останніх, що фактично і є показником ефективної організації цього процесу.

Одні науковці розглядають пізнавальну активність як діяльність, інші – як рису особистості. Ми вважаємо, що ці підходи не можна відокремлювати один від одного. Використання їх у діалектичній єдності дозволяє відпрацювати єдину точку зору на поняття «пізнавальна активність», яку слід розглядати одночасно і як мету діяльності, і як засіб її досягнення, і як результат.

Виходячи з цього, активізацію навчання О. Пиндик розуміє «як мобілізацію викладачем інтелектуальних, вольових і фізичних сил студентів для досягнення конкретних навчальних цілей» [6, с.8]. На думку дослідника, активізація навчання є процес і результат стимулювання активності студентів у пізнавальній діяльності, а сама пізнавальна активність – це результат активної пізнавальної діяльності.

Не можна не погодитись з тим, що в активній пізнавальній діяльності відбувається не тільки засвоєння студентом знань, формування вмінь і навичок, але й виробляється емоційно-оцінкове його ставлення до процесу і результатів пізнання. У цьому і є сутність пізнавальної активності. Отже, пізнавальна активність – це властивість особистості, яка виявляється і формується та набуває подальшого розвитку в процесі діяльності.

Пізнавальна активність характеризується рядом ознак, які у поведінці студента знаходять конкретний вияв у таких показниках: «наявність у пізнавальній діяльності цінних життєвих орієнтирів, спрямованість особистості на засвоєння знань, умінь і навичок; потреба у знаннях як найважливіший мотив пізнавальної діяльності; інтерес безпосередньо до процесу пізнання, самостійність, відповідальність, творче ставлення до розв'язання пізнавальних завдань, прагнення знайти свій підхід до нового завдання, виявити ініціативу у процесі навчання; володіння засобами пізнавальної діяльності, вміння самостійно мислити, виділяти головне, аналізувати; прагнення до поглиблення і розширення знань та засобів їх засвоєння; уміння застосувати на практиці засвоєні знання» [6].

У Тимчасовому Положенні про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців суттєва увага приділяється формуванню індивідуального навчального плану студента, який здійснюється на підставі переліку змістових модулів (блоків змістових модулів навчальних дисциплін), що сформовані на основі освітньо-професійної програми підготовки за кожною конкретною спеціальністю та структурно-логічної схеми підготовки фахівців [9]. Реалізація індивідуального навчального плану студента здійснюється протягом часу, який не перевищує граничного терміну навчання.

Індивідуальний навчальний план студента включає нормативні та вибіркові змістові модулі, що можуть поєднуватися у певні навчальні дисципліни. Нормативні змістові модулі необхідні для виконання вимог нормативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики. Вибіркові змістові модулі забезпечують підготовку для виконання вимог варіативної частини освітньо-кваліфікаційної характеристики, у тому числі відповідність обсягу підготовки, передбаченому нормативним терміном навчання. Вони дають можливість здійснювати підготовку за спеціалізацією певної спеціальності та сприяють академічній мобільності і поглибленій підготовці в напрямках, визначених характером майбутньої діяльності. Сукупність нормативних змістових модулів визначає нормативну (обов'язкову) складову індивідуального навчального плану студента. Тим самим створюються необхідні організаційні передумови для розвитку професійних інтересів та пізнавальної активності студентів.

Вища освіта, як базова основа будь-якої системної перебудови, відіграє провідну роль у здійсненні ефективних структурних змін у суспільстві і у самій освітній системі. Існує, принаймні, два напрямки модернізації навчального процесу у вищій школі, які сприятимуть реалізації цього завдання. Перший з них полягає у побудові навчального процесу за принципом комплексного підходу до реалізації мети, що ставиться перед майбутнім фахівцем. Реалізація цього принципу вимагає не тільки неабияких зусиль з боку кафедр, деканатів або ж методичних рад вузів, а й наявності ідеї, викладеної у формі проекту. Така

ідея повинна вироблятися командою однодумців на чолі з керівниками закладів освіти та на основі сповідуваної ними філософії освіти.

Другим важливим напрямом виступає виховання особистості кожного студента, який під час навчання вбирає в себе якості, що допомагають йому успішно утвердитись як на ринку праці, так і в житті. Для цього навчальний процес будується таким чином, щоб кожний викладач вносив у процес передачі знань відповідний елемент системи формування особистості. Розв'язанню цього завдання також має сприяти атмосфера закладу освіти, його традиції, наукові школи та інші елементи системи, які останнім часом доволі вдало продукують і приватні вузи.

Для ефективного розвитку самостійної пізнавальної діяльності майбутніх фахівців необхідно чітко дотримуватись системи основних дидактичних принципів. Так, принцип природовідповідності вимагає від педагога визнання неоднаковості, індивідуальності, специфічності особистісного розвитку кожного окремого студента. Тому він має керуватися у своїй діяльності, передусім, факторами природного розвитку кожної особистості. Ще Й. Песталотці вважав, що «кінцева мета будь-якого наукового предмета полягає в основному в тому, щоб удосконалювати людську природу, розвиваючи її на максимально високому рівні. Тому не людська природа повинна бути приведена у відповідність з науковим предметами, а наукові предмети з людською природою» [5, с.216]. В цьому розумінні принцип природовідповідності належить до ґрунтовних положень навчального процесу, які зумовлюють основні вимоги до кожного з компонентів навчання.

В організації навчально-виховного процесу в вищій школі природовідповідність полягає в індивідуалізації та диференціації навчання. Індивідуалізації навчання передуює виявлення характерних особливостей кожного студента та вибір способів, прийомів, темпу навчання з урахуванням індивідуальних відмінностей студентів, рівня розвитку їхніх здібностей до навчання. Диференціація виявляється у варіативності змісту, форм і методів навчання, тривалості завдань, засобів методичної підтримки студентів відповідно до наявного рівня навчальних досягнень. І нарешті, кінцевий результат навчання має співставлятися з потенційними можливостями студентів (принцип відповідності результатів навчальним потенційним можливостям студентів).

Принцип гуманізму в навчанні є перенесенням на дидактичний ґрунт цілісної концепції людини як найвищої цінності, необхідності створення умов для ствердження гідності особистості та реалізації її прав на свободу і розвиток. В педагогічній інтерпретації принцип гуманізму означає ствердження виховання в ролі активного, свідомого, рівноправного учасника навчально-виховного процесу, який розвивається відповідно до своїх можливостей [4]. Це означає, що розвитку особистості має бути приділена велика увага при визначенні мети навчання, а сам процес навчання переорієнтований із предметного на процесуальний і мотиваційний аспекти освіти (принцип розвивально-орієнтованого навчання).

Принцип розвивальної орієнтованості навчання охоплює не тільки цільовий компонент навчання, а й змістовний. О. Савченко відзначає, що навчання розвиває своїм змістом за умов, якщо він зорієнтований на оптимальну реалізацію навчальних можливостей [7, с.144]. Але реалізація цього принципу може здійснюватись різними шляхами. В конкретних умовах він деталізується в інших принципах. Орієнтація змісту на розвивальне навчання через відбір проблематичного змісту в принципі проблемності, виділення із змісту навчання відокремлених елементів – принципу модульності. Як правило, ці принципи поширюються і на організаційні компоненти навчання.

Однією з неодмінних умов підвищення навчальної активності уявляється максимальне усунення прямого зовнішнього втручання у пізнавальний процес студента, надання йому можливості без сторонньої допомоги набути певних якостей особистості (принцип самостійності у навчанні), насамперед професійно і соціально значущих якостей. Обидва ці принципи підкреслюють необхідність ставлення до студента як до суб'єкта навчально-виховного процесу.

Висновки. Аналізуючи типові проблеми організації самостійної пізнавальної діяльності студентів в умовах сучасної багаторівневої системи освіти, ми дійшли висновку, що її активізація, посилення ролі самостійної роботи студентів являють собою найважливіші ланки реалізації нових вимог до випускників та до освітнього процесу, зумовлених змінами соціального замовлення суспільства.

Такими вимогами, викликаними, насамперед переходом до ринкової економіки, є: забезпечення конкурентоспроможності на ринку інтелектуальної праці; висока соціальна і професійна мобільність сучасної людини.; об'єктивна необхідність у комплексній освіті; тенденція до фундаменталізації освіти; зменшення часу адаптації випускника до виконання своїх професійних обов'язків; високий ступінь диверсифікації структури і освітніх послуг навчання; траєкторії освітнього шляху з метою максимального задоволення потреби студентів відповідно до їх уявлення про зміст кінцевих результатів навчання. Повна реалізація цих вимог можлива лише в освітній установі високого рівня.

Разом з тим, слід констатувати, що активна пізнавальна діяльність ще не стала настійною потребою студентів у процесі навчання, оскільки більшість з них залишаються пасивними і незацікавленими учасниками цієї діяльності. Існуюча раніше розподільна система гарантувала випускнику робоче місце незалежно від отриманої професійної придатності. Викладацька праця по організації самостійної пізнавальної діяльності завжди вимагала додаткового часу, і, як правило, не стимулювалася ні морально ні матеріально.

Нові об'єктивні вимоги до випускників вузів та освітнього процесу стали певним стимулом до активної пізнавальної діяльності студентів і активізації роботи частини викладачів в цьому напрямі. Доки мотивація на активну самостійну пізнавальну діяльність студента не підкріплюється, планування і реалізація такої діяльності здійснюються із елементами директивності й примушення.

Саме тому важливо планувати цю діяльність, постійно удосконалювати її методичне забезпечення і вирішувати організаційні питання. Саме тому доцільно: систематично оновлювати програми навчальних дисциплін, в яких, разом із змістовною частиною на основі кваліфікаційної характеристики, повинні бути включені елементи, присвячені навчанню прийомам і методам пізнавальної і майбутньої професійної діяльності. Окрім цього, повинні бути перераховані конкретні види умінь і навичок, способи їх досягнення і оцінки.

У навчальні плани напрямів (спеціальностей) бажано включити спеціальні міждисциплінарні курси (наприклад, з методології самостійної діяльності) та інші навчальні курси, посилити роль логіки та її практичних аспектів з метою сприяння самостійному отриманню студентами нових знань і перетворення їх у вміння і навички.

Саме тому для стимулювання активної пізнавальної діяльності необхідно розробляти методичне забезпечення дисциплін:

- організовувати роботу студентів по чітко визначених цілях і наявному ресурсному забезпеченні без нав'язування конкретних форм їх діяльності (шаблонів);
- індивідуалізовувати завдання в рамках необхідної тематики і методології пізнавальної і професійної діяльності, заохочувати студентів до пошуку проблемного навчального матеріалу.

Література:

1. Міщенко Г. Маркетинг і вища освіта // Вісник Книжкової палати.-2004.-№ 8 (97).-С.38-41.
2. Морева Н.А. Педагогика среднего профессионального образования. – М., 2001.
3. Паньков Д.В. Організаційно-педагогічні аспекти модульного навчання професій учнів ПТНЗ. Рекомендації для педагогічних працівників ПТНЗ. Донецьк: ДІПО ІПП, 2001. – 57 с.
4. Підласий І., Підласий А. Педагогічні інновації. // Рідна школа. – 1998.
5. Песталотци И.Г. Лебединая песня. // Избр. пед. произв. в 3-х т. – Т.3. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1965.
6. Пиндик О.Г. Педагогічні умови розвитку пізнавальної активності студентів вищих навчальних закладів економічного профілю (на матеріалі вивчення іноземної мови).- Автореф. дис... канд. пед. наук.-К., 2003.-21с.
7. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. – К.: Абрис, 1997.

8. Стефановская Т.А. Педагогика: наука и искусство: Курс лекций.-М., 1998. -С.155.

9. Тимчасове положення про організацію навчального процесу в кредитно-модульній системі підготовки фахівців затверджено наказом МОН України від 23.01. 2004 р., № 48.

В статье рассмотрены организационные методы активизации самостоятельной познавательной деятельности будущих специалистов и активизации работы преподавателей в этом направлении, что вызвано новыми объективными требованиями со стороны общества к выпускникам заведений высшего образования и к образовательному процессу. Важно планировать эту деятельность, постоянно совершенствовать ее методическое обеспечение и решать организационные вопросы.

In this article organizational methods of future specialist's independent cognitive activity intensification and teacher's work intensification in this trend are been considered. This intensification was stimulated by the new objective demands from the society to the graduates of the establishments of higher education and educational process. It's important to plan this activity, to improve constantly with its methodical ensuring and to decide the organizational questions.